

РЕЦЕНЗІЯ
на дисертацію Гюльхан Юлії Борисівни
«ВИТОКИ ТА ЕВОЛЮЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
МЕНТАЛЬНОСТІ»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 033 Філософія

Актуальність обраної теми дисертаційної роботи зумовлена необхідністю філософського аналізу витоків формування сутнісних характеристик української ментальності та її еволюційних трансформацій у сучасному суспільстві. Походження української ментальності та її еволюційні зміни пов'язані з онтологічними основами людського існування, з духовними особливостями народу, способом життя та організації побуту, а також тими трансформаційними процесами, що постійно виникають внаслідок адаптації до сучасних соціальних змін економічного, політичного культурного характеру в контексті нових історичних процесів. Окрім цього, розуміння коренів української культури та ментальності з позиції філософського осмислення є важливим для формування культурної самоідентифікації нації, вивчення витоків ментальності сприяє усвідомленню українцями своєї ідентичності та спадку. Не менш вагомим є історичний контекст, адже розуміння подій, які вплинули на формування ментальності впродовж різних історичних періодів, допомагає краще зрозуміти перебіг сучасних культурних, економічних й політичних процесів в Україні. Досить цікавим є також сучасний контекст трансформацій у суспільстві та процеси глобалізації й аналіз змін в українській ментальності, що дають змогу відслідкувати, які її аспекти піддаються змінам, а які залишаються стійкими. Дослідження витоків та трансформацій української ментальності розширює та збагачує наукові контексти не лише соціальної філософії, філософської антропології, але й культурології, соціології, історії та інших наук. Застосування філософського підходу до дослідження трансформації української ментальності допомагає зрозуміти глибинні зміни у світогляді та цінностях українського народу.

Не викликає заперечень формулювання авторкою мети, задач, об'єкта та предмету дослідження. Структура дисертаційної роботи чітка, логічно визначена, обгрунтована, елементи узгоджені між собою. Джерельна база роботи свідчить про ґрунтовність теоретичного осмислення об'єкта та предмета дослідження. Список використаних джерел нараховує 191 найменування, з них 43 іноземними мовами. Теоретико-методологічна база дослідження ґрунтується на філософських, культурологічних, соціологічних концепціях дослідників української ментальності. Здобувачка застосовує загальнонаукові та філософські методи, як-от: аналіз і синтез понять і категорій, метод сходження від абстрактного до конкретного, метод узагальнення та описовий метод, тощо. Для характеристики аксіологічного аспекту формування української ментальності, взаємопов'язаності ціннісного ядра ментальності з проявами української ментальності в сучасному суспільному житті використано аксіологічний метод. Серед основних підходів – системний, історико-філософський та феноменологічний.

Дисертаційне дослідження виконано в межах планової наукової теми кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Розвиток творчої особистості в сучасному соціально-філософському пізнанні» (державна реєстрація 0122U000076), одним із виконавців якої є дисертантка.

Щодо наукової новизни дисертаційного дослідження, хотілося б відзначити, що дисертантка вперше запропонувала визначення української ментальності як соціокультурного феномену, у якому життєві сенси (цінності) народу становлять моделюючу специфічну домінанту його світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння та взаємодію зі світом; представила п'ятикомпонентну структуру національної ментальності, що містить архетипічний, соціально-історичний, когнітивний, ціннісно-нормативний, емоційний компоненти, що надають можливості виявляти особливості проявів

ментальності. Крім того, аналізуючи архітектоніку ментальності, виокремила дві групи компонентів, які впливають на формування та еволюцію її сутнісних ознак: статичні та динамічні структури.

Перший розділ дисертації присвячений теоретико-методологічним основам дослідження української ментальності. Зокрема, заслуговує на увагу перший підрозділ «Генезис і експлікація понять «ментальність», «менталітет», «національна ментальність», «українська ментальність», де авторка акцентує увагу на схожості та відмінностях понять «національний характер» та «національна ментальність», і зазначає, що вони представляють різні аспекти культурної ідентичності. Національний характер та національна ментальність є соціокультурними феноменами за своєю природою, але дисертантка розмежовує їх між собою. Позитивним моментом є розрізнення понять «національна самосвідомість» та «національна ментальність»: перша позначає свідоме сприйняття національної ідентичності та місця нації у світі, тоді як друга об'єднує ширший спектр культурних, психологічних та соціальних аспектів, що формують спосіб мислення та поведінки цієї нації. Можна погодитися з дисертанткою в тому, що співвідношення між ментальністю та національною самосвідомістю є динамічним та складним процесом, який може містити взаємодію між індивідуальними рисами особистості, культурними впливами та соціокультурним контекстом.

В другому розділі дисертаційного дослідження проаналізовано витоки і передумови формування української ментальності. Авторка розглядає основні сутнісні компоненти структури національної ментальності, які формувались з ранньої стадії етногенезу та наголошує, що найбагатша феноменологія прояву національної ментальності відкриває його складну структуру в когнітивному, символічному, ціннісному, емоційному, поведінковому та інших аспектах. Універсальне значення в архітектоніці національної ментальності мають такі компоненти, які визначають сутнісну природу та унікальний характер національної ментальності, до них дисертантка зараховує архетипічний компонент та компонент, пов'язаний з

національною пам'яттю. Щодо атрибутивних компонентів, які дозволяють ментальності одночасно зберігати свою унікальність та еволюційно трансформуватися, – наголошує на когнітивному, ціннісно-нормативному, емоційному та поведінковому.

Опираючись на результати різних емпіричних досліджень World Values Survey (WVS) та моніторингу Інституту соціології НАН України дисертантка аналізує ціннісні складові формування української ментальності, акцентуючи увагу на цінності свободи. Механізмом, що допомагає людині не втратити свою справжність та специфічність національної ментальності визначає процеси ідентифікації та відчуження, які називає універсальними механізмами життєдіяльності культурних архетипів. Зупиняється на таких типах відчуження, як стан соціальної аномії, який характеризується відчуженням цінностей, соціальних норм, ролей; соціальні конфлікти та соціальна дезорганізація; відчуження людини від людини й соціальна ізоляція; внутрішнє самовідчуження особистості – втрата «Я».

Представляє інтерес аналіз несвідомих, нерациональних рівнів соціальної активності, – архетипів «Природа», «Дім», «Слово», «Воїн». Авторка наголошує, що символіка цих концептів розкривається в духовному житті народу в економічній, соціально-політичній, духовно-культурній сферах суспільства, а також проявляється у сфері затвердження історичних звершень народу в їх загальнолюдській значущості та гідності.

В третьому розділі розкрито особливості еволюційних трансформацій української ментальності в контексті нових історичних процесів. Серед сукупності різноманіття умов, фактів, обставин, що впливають на формування національної ментальності, авторка виокремлює геополітичні (складне геополітичне становище України, пов'язане із перебуванням у центрі постійної боротьби різних державно-політичних сил), суспільно-політичні (запорізьке козацтво як зразок демократичного суспільства, тривале панування автократичних, тоталітарних режимів), історично-суспільні (постійне прагнення звільнитися від деспотизму); етнічні (поліетнічність

соціальної структури українського суспільства) фактори. Серед позитивних рис цього розділу хочеться відзначити поєднання теоретичних досліджень авторки з апелюванням до ряду емпіричних досліджень, проведених різними соціальними інститутами (Соціологічна група «Рейтинг», Київський міжнародний інститут соціології, Інститут соціології НАНУ, European Social Survey-ESS, World Values Survey). Авторка робить висновок про те, що ціннісне ядро національної ментальності українців характеризується домінуванням вітальних (традиційних) цінностей, пов'язаних зі здоров'ям, сім'єю, дітьми та добробутом.

Ураховуючи якість, теоретико-методологічну обґрунтованість дисертації, і оцінюючи роботу Гюльхан Юлії Борисівни загалом позитивно, вважаємо за доцільне висловити деякі зауваження у вигляді побажань, які носять рекомендаційний характер для подальшої розробки проблеми:

1. У висновках авторка зазначає, що архітектоніка національної ментальності містить багато різноманітних елементів і пластів (архетипічний, соціально-історичний, когнітивний, ціннісно-нормативний, емоційний), кожен з яких включає несвідомий і свідомий рівні. Не зовсім конкретизовано, що саме мається на увазі, і яке наповнення цих рівнів. В розділі 2.3. «Архетипи української ментальності» авторка зараховує до несвідомого рівня соціальні інстинкти, але не дає чітких роз'яснень.
2. На наш погляд, підрозділ 2.3. «Архетипи української ментальності» значно виграв би, якщо б авторка розширила огляд архетипів. Наприклад, надзвичайно цікаво б було розглянути архетип «Козак Мамай»/«Характерник», що є загальновідомим символом України; «Архетип Сонячного Вепра», адже витoki характерних особливостей менталітету українського народу зафіксовані у прадавній, можливо, ще доарійській (борійській) міфології; в українському колективному несвідомому основним є архетип «доброї», «ласкавої», «родючої Землі», етнічною домінантою українського національного характеру є архетип Богині-Матері, який на думку вчених, позбавив українців агресивності в світогляді.

Перераховані зауваження не знижують теоретичної і практичної значущості роботи в цілому, а, навпаки, окреслюють перспективи на продовження досліджень. Висновки, зроблені автором, переконливі. Здобувачеві притаманні достатні навички наукової аргументації й дослідницької роботи. Мова і стиль дисертації відповідають вимогам до робіт наукового характеру. До значних наукових результатів дисертаційної роботи можна віднести як теоретичне обґрунтування, так і практичне розв'язання поставлених наукових завдань. Здійснені в дисертації теоретичний та методологічний аналізи, узагальнення, висновки є обґрунтованими. Загалом, мета та завдання, що заявлені в дисертації, вирішені.

Висновок: дисертаційна робота на тему «Витоки та еволюційні трансформації української ментальності» Гюльхан Юлії Борисівни виконана на високому теоретичному і методологічному рівні та має практичну цінність. Вона збагачує українську соціально-філософську думку, глибина і якість обґрунтування висновків дозволяють оцінити роботу як достовірне, самостійне, завершене творче дослідження. Обґрунтованість і достовірність висновків, положень і рекомендацій дисертації підтверджуються тим, що всі матеріали, включені в текст, взаємозалежно підкоряються єдиній логіці дослідження, аргументовані і доведені. Структура дисертації чітка, теоретично і методично виправдана. Переконливо обґрунтовано наукове і практичне значення роботи. Теоретичні узагальнення та практичні рекомендації, що представлені в дисертаційній роботі, можуть послугувати для подальших досліджень інших аспектів даної проблеми.

Кваліфікаційна наукова праця відповідає чинним вимогам п. п. 6, 7, 8, 11 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44.

Вважаю, що Гюльхан Юлія Борисівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 033 Філософія.

Рецензент:

Докторка філософських наук,
професорка, професорка кафедри філософії, соціології та менеджменту
соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

Оксана ПЕТІНОВА

